

А.В. Лазоренко, С.К. Рець

ПОСЕЛЕННЯ ПИВИХІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ГОРІ ВАСИЛИЦЯ

Охарактеризовано поселення Василиця пивихинської культури, яке виявлено на горі Василиця (околиця м. Черкаси). Поселення синхронізується з пам'ятками Трипілья С ІІ, датується 3—2 чвертю ІІІ тис. до н. е.

Перші повідомлення про археологічні знахідки на горі Василиця (околиця м. Черкаси) надійшли до Інституту археології АН України у 1970 р. від архітектора С.К. Криця.

У серпні 1971 р. гору було обстежено науковим співробітником ІА АН України О.М. Приходнюком. Встановлено наявність двох різночасових шарів, нижній відповідає поселенню епохи енеоліту, верхній — зарубинецькому городищу.

Гора Василиця — супіщаний відріг правого берега Дніпра заввишки 35—40 м, обмежений природним ярмом, завглибшки 10—30 м, а з напільного боку помітні сліди валу заввишки 0,3—0,4 м та рову завширшки 7—10 м, можливо, зарубинецького часу. Поверхня гори добре задернована, де-не-де руйнується обривами (рис. 1).

У липні 1997 р. під час проведення розвідки співробітниками обласного краєзнавчого музею та археологічної інспекції С.К. Рецем, А.В. Лазоренко, Д.П. Куштаном за підтримки студентів Черкаського університету ім. Б. Хмельницького на горі зібрано підйомний матеріал, закладено пошукові шурфи і траншеї (рис. 1). Виявлено 674 фрагменти енеолітичної кераміки (671 — пивихинської культури, 3 — доби енеоліту — бронзи) і 500 фрагментів зарубинецької культури.

Розглянемо енеолітичну колекцію. В ході робіт знайдено три скупчення кераміки, два з них мають розвали окремих посудин. Перше і друге скупчення (ск. 1, 2) залягали на одному рівні (рис. 1, траншея 4). Третє скупчення знайдено також у неперевідкладеному стані на дні виявленого рову (рис. 1, траншея 1). Ширина рову — 2,5 м, глибина — 1,65 м, він простежується і в траншеї 2 (рис. 1), його заповнення також містить фрагменти пивихинської кераміки. Це дозволяє припустити, що пивихинське поселення мало рів. Залишки жител не знайдено через невеликий обсяг проведених робіт. Перекопи зарубинецького часу частково зруйнували верхню частину культурного шару доби енеоліту.

Пивихинське поселення на Василиці можна віднести до базового поселення, що існувало багато сезонів, на це вказує культурний шар завтовшки 0,6 м, іноді — 1 м.

Матеріальна культура представлена в основному керамікою і кам'яними виробами, металевих речей не виявлено.

Більша частина кераміки коричневого, інколи чорного кольору. Виготовлена з двох типів глин. Глина першого типу (можливо, 15 посудин) містить мінеральні включення викопної мушлі *Radialaria* у вигляді білих (0,5—1 мм) голок, визначено ст. науковим співробітником Ю.Д. Головченко і геологом В.Ф. Білим. У глині другого типу (можливо, 3—4 посудини) *Radialaria* немає.

Домінуюча домішка у кераміці обох типів така, %: пісок — 100; залістисті сполуки (вохра, кривавик, ооліти) — 90; мушля, дуже перетерта і випалена, — близько

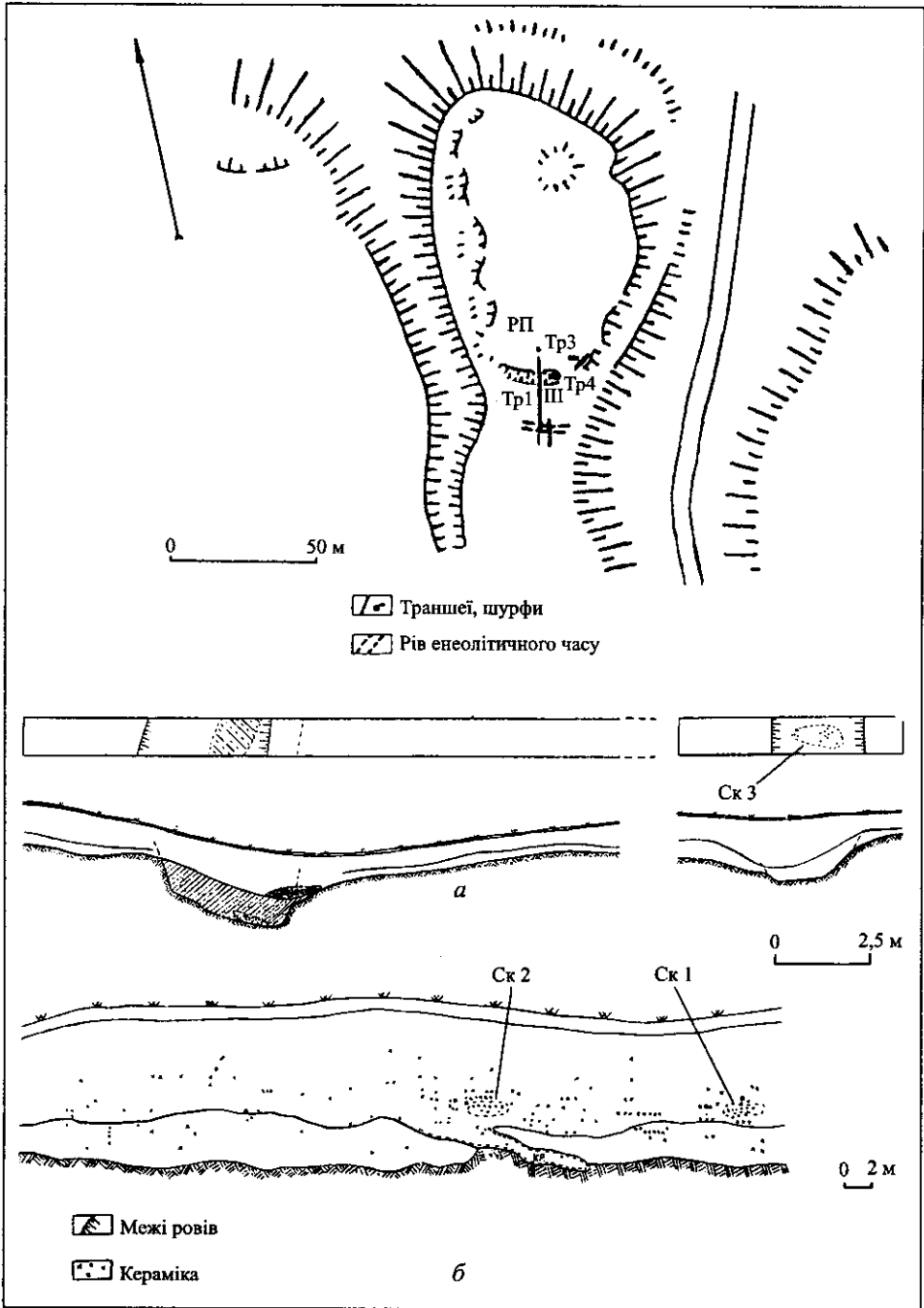

Рис. 1. Поселення на горі Василиця: а — план; б — перетин траншеї 1; в — перетин траншеї 4

18,4; шамот — 11, іноді з *Radialaria*; кварц — 7; граніт — 6. Можливо, в глину додавався пошлід.

Ліплення посуду проводилось від руки за стрічковою технологією, про що яскраво свідчать сліди відшарувань стрічок, які збереглися на багатьох фрагментах.

У 13,8 % кераміки на зовнішній і внутрішній поверхнях є сліди від загладжування пучком трави або гребінцевим штампом. Ширина розкосів — 1—3,5 мм. У двох випадках вінця мали зовнішні вертикально-діагональні розкоси (рис. 2, 5), як на посуді нижнього шару Михайлівки¹.

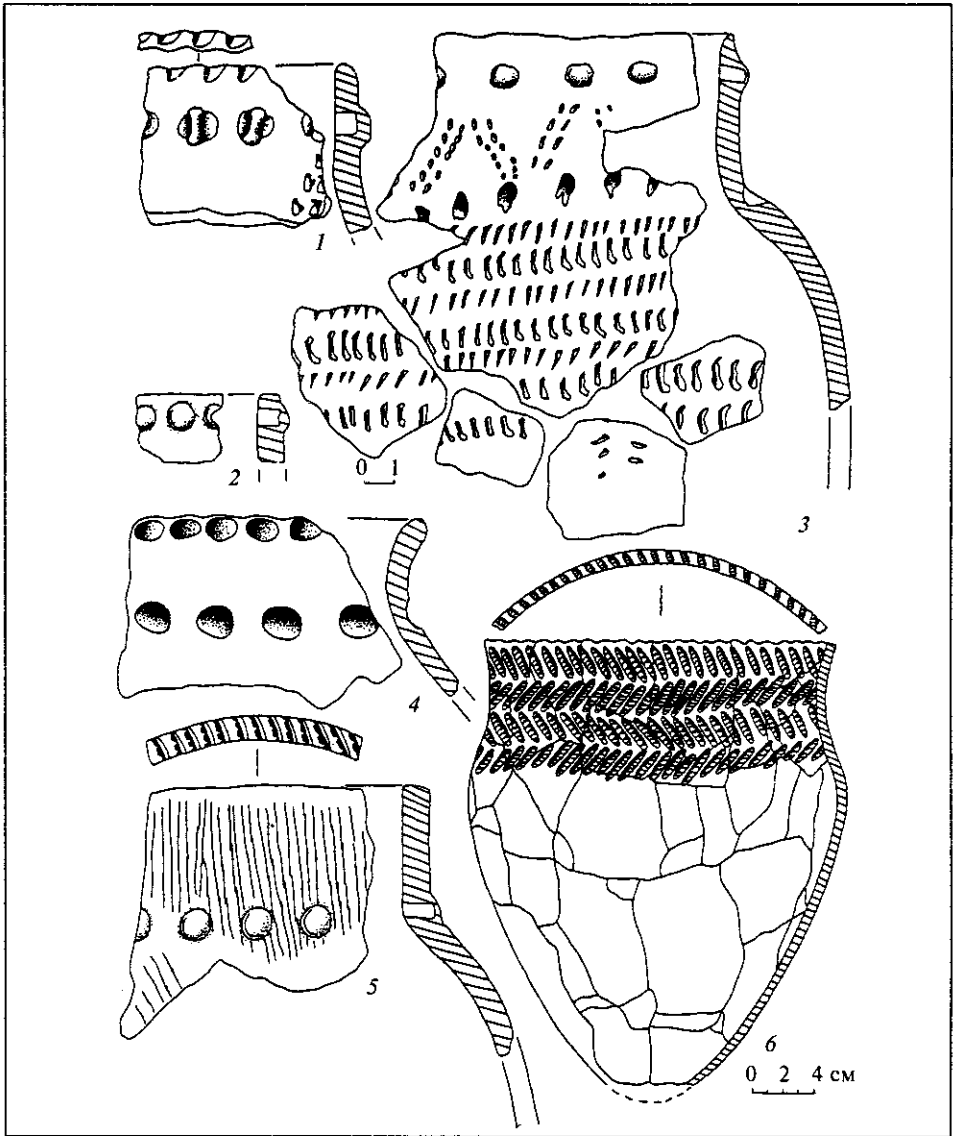

Рис. 2. Кераміка з поселення Василиця

Форма посуду визначається стійкими ознаками. Це горщики, які за формою вінця розподіляють на типи: 1) з прямими вінцями — 91 %; з них більшість мають високі вінця, 11,5 % з яких переходять у покаті плічка (рис. 2, 3, 5). Перехід від основи вінця до корпусу підкреслений у 11,5 % (рис. 2, 3, 5; 3, 14). Два вінця з цієї групи трохи жолобчасті (рис. 4, 1), інші — прямі; 2) тип з відігнутими назовні вінцями — 8,7 % (рис. 2, 4, 6), перехід до корпусу у більшості плавний.

Зрізи вінця обох типів горщиків здебільшого заокруглені, рідше — прямі. У більшості посудин плече мало округлу форму (рис. 2, 3, 5). Горщики плоскодонні (рис. 3, 18); 4, 13, 15), один, можливо, яйцеподібної форми (рис. 2, 6).

Кераміка двох типів глини має однакові елементи орнаменту. Разом з однаковими умовами залягання в культурному шарі поселення це вказує на синхронність існування кераміки обох типів.

Кількість найпоширеніших елементів орнаменту, %: насічки — 20,2 (рис. 2—4); ямки — 23,5 (рис. 2, 1, 3, 4); шнур — 19,6 (рис. 3, 4); гусеничка — 14 (рис. 2, 6; 3, 9, 17, 19); перлини — 11,7 (рис. 2, 2, 3, 5; 3, 1, 2, 6); перлини із заципами — 2

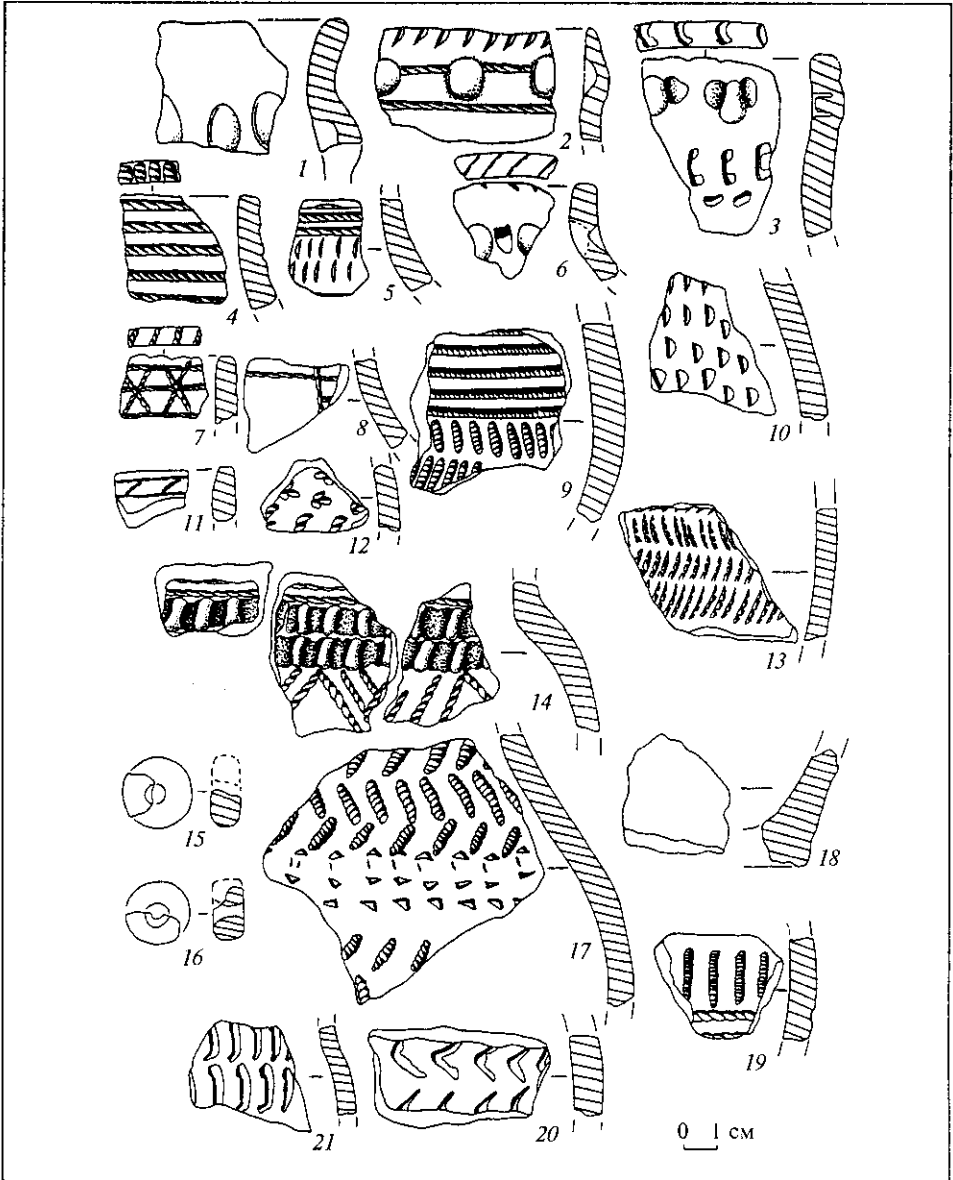

Рис. 3. Кераміка з поселення Василиця

(рис. 2, 1); гребінцевий штамп — 4,4 (рис. 2, 5; 3, 6, 13); наколи, тичок і шнурові ямки — по 3,3 (рис. 2, 3; 3, 6, 12); пальцеві защіпи — 0,5 (рис. 3, 14; 4, 9); прокреслені лінії — 0,5 (рис. 4, 8).

Характерна горизонтальна композиція орнаменту, у чотирьох випадках — діагональна; трапляються горизонтальний зигзаг, горизонтальна ялинка, безсистемна орнаментация. По краю вінця, іноді по внутрішньому краю нанесені насічки, ямки, гребінцевий штамп, рідше — шнур або гусеничка. У багатьох випадках по верхній частині посудини нанесені ряди шнура, ряд перлин по шийці, ряди ямочок, насічок, наколів. Іноді ці елементи чергуються, утворюючи горизонтальну, зональну композицію. У двох випадках орнамент нанесено по переддонній частині (рис. 4, 13, 14), трапляються неорнаментовані вінця (рис. 4, 6).

У поодиноких випадках спостерігаються композиції: гребінцевого штампа або шнура, ряди тичок, чергування шнура з пальцевими защіпами, чергування перлин з тичком (рис. 3, 6); можливо, це вплив пізнього неоліту².

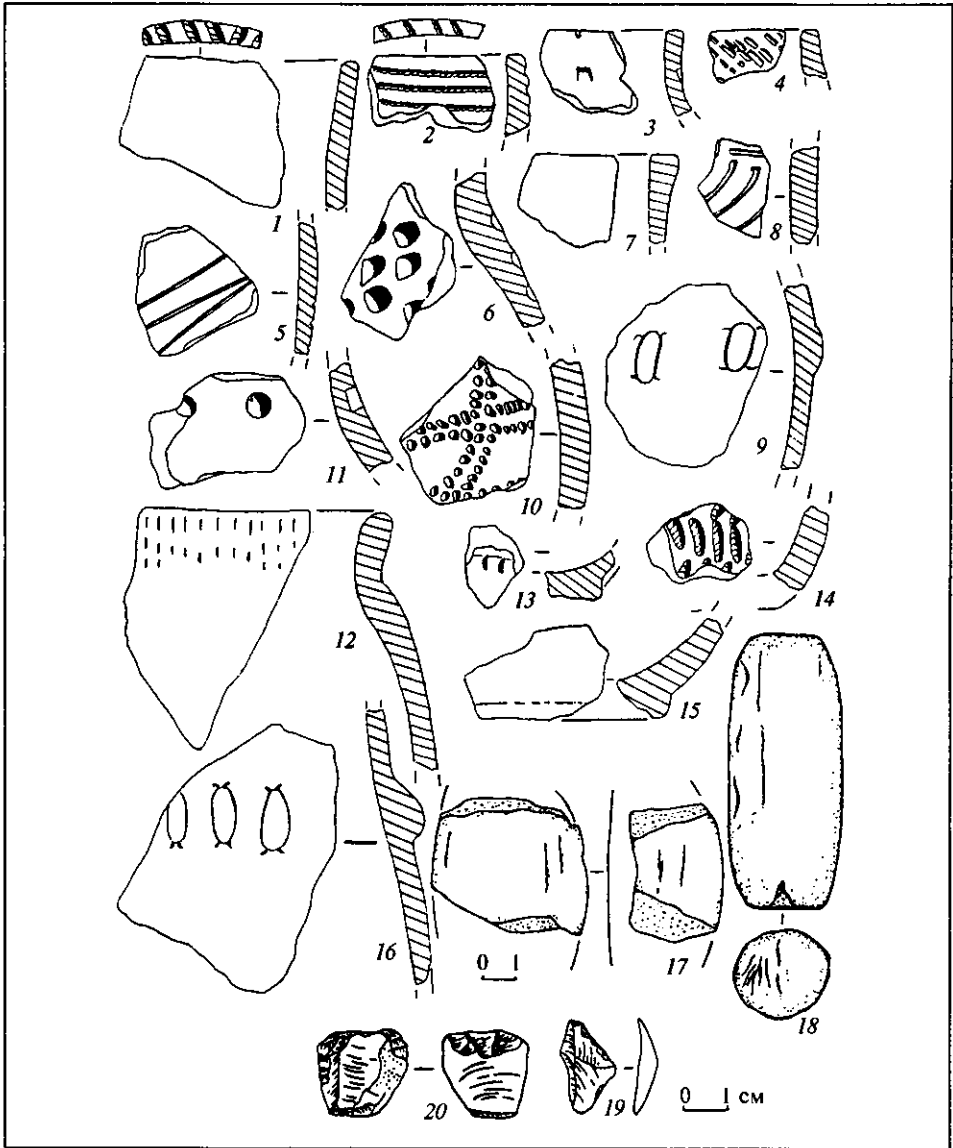

Рис. 4. Кераміка і камінь — поселення Василиця

Трапляються фрагменти зі слідами нагару зсередини. Серед керамічних знахідок також є два фрагменти плоских пряслиць (рис. 3, 15, 16).

Крем'яні знаряддя праці представлені скребачкою (рис. 4, 20) і 13 відщепами, один — із слідами використання (рис. 4, 19), кремій місцевого походження (Канівські дислокації), є відщепи перепалені (визначено геологом М.О. Суховим).

Знайдено також пест? (товкач?) з кварциту (рис. 4, 18), уламок розтиральника з сірого пісковика (рис. 4, 17), кістки тварин.

Цікаву знахідку виявлено у керамічному скупченні на дні енеолітичного рову, серед розвалу горщика знайдено скупчення кальцинованих кісток, що схоже на кремацію.

Наведені матеріали найбільш близькі до поселення Пивиха, окремі аналогії є в середньому шарі Михайлівки. Це дозволяє синхронізувати поселення Василиця з пам'ятками Трипілля С II; датувати 3—2 чвертю III тис. до н. е.

¹ Лагодовська О.Ф., Шапошникова О.Г., Макаревич М.Л. Михайлівське поселення. — К., 1962. — С. 32—37.

² Неприна В.Н., Титова Е.Н. О неолите Посулья // Каменный век: памятники, методика, проблемы. — Киев, 1989. — С. 159—163.

Одержано 26.02.99

А.В. Лазоренко, С.К. Рец

ПОСЕЛЕНИЕ ПИВИХИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ГОРЕ ВАСИЛИЦА

В июле 1997 г. на многослойном поселении на горе Василица (окраина г. Черкассы) были проведены разведочные работы. Выявлены культурные слои пивихинской и зарубинецкой культур. Пивихинское поселение на горе Василица можно отнести к базовому поселению, которое существовало много сезонов, на что указывает толщина культурного слоя.

Остатки жилищ не обнаружены вследствие небольшого объема проведенных работ. Найден ров пивихинского времени. Материальная культура представлена, в основном, керамикой и каменными изделиями. По форме керамику можно разделить на горшки с плоским дном и в одном случае, возможно, — с яйцевидным. Встречены фрагменты плоских пряслиц. Керамика изготовлена из двух видов глины, имеет одни и те же элементы орнамента. Это, а также одинаковые условия залегания керамики из двух типов глины в культурном слое поселения указывает на синхронность их существования. Из элементов орнамента наиболее часто встречаются ямки, насечки, шнур, гусеничка, жемчужины. Кремневые орудия труда представлены скребком и отщепами, некоторые — со следами использования. Найден также пест и фрагмент растиральника.

Описанные материалы наиболее близки к поселению Пивиха, отдельные аналогии есть в среднем слое Михайловки. Эти факторы позволяют синхронизировать поселение Василица с памятниками Триполья С II и датировать 3—2 четвертью III тыс. до н. э.

A.V. Lazorenko, S.K. Rets

SETTLEMENTS OF THE PIVIKHIAN CULTURE ON THE MOUNT OF VASYLYTSYA

In July 1997, prospecting excavations revealed cultural layers of the Pivikhian and Zarubintian cultures on the multilayered settlement on the mount of Vasylytsya (outskirts of the Cherkasy town). This settlement can be considered as a basic one that existed many seasons, which is indicated by thickness of the cultural layer. Remains of dwellings were not found due to a small volume of the performed work. But we reveal a ditch of the Pivikhian time. The material culture is mainly represented by ceramics and stone articles. No metal things were found.

Ceramics can be divided by its form into pots with plane bottom and in one case, possibly, with egg-like one. In addition, fragments of plane spindle whorls are observed. The ceramics is manufactured from two kinds of clay and has the same ornamental elements. This fact and the identical conditions of bedding of the ceramics in the cultural layer indicate its synchronism. Among elements of the ornament, we observe most often pits, cuts, a cord, caterpillars, and pearls. Flinty tools are represented by a scraper and chips. Some of them bear the traces of their use. We found also a pestle and a fragment of a grinder.

The materials described are most close to those of the settlement of Pivikha, and separate analogies are in the mid layer of the Mykhailivka monument. These factors allow us to synchronize the settlement of Vasylytsya with monuments of Trypillya S II and to date them to 3-2 quarters of the III mill. BC.